

परिचय

Introduction

शेखर पराजुली

यो पुस्तक किन?

मार्टिन चौतारी/सामाजिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र पछिल्ला केही वर्षदेखि मिडिया क्षेत्रको अध्ययन अनुसन्धानमा संलग्न छ। केन्द्रले यसअधि दलित र मिडिया, जनजाति र मिडिया, क्षेत्रीय मिडिया, स्थानीय रेडियो, मिडियाको अन्तर्वस्तु विषयवस्तु, आदिलाई केन्द्रमा राखेर नेपाली मिडियाका केही पक्षहरूमा अध्ययन अनुसन्धान गरेको र तत्सम्बन्धी पुस्तकहरू पनि प्रकाशित गरिसकेको छ। मिडियामाथिको हाम्रो रुचि २०४६ यता निकै फस्टाएको भनिएको यो क्षेत्रको विस्तारलाई नजिकबाट हेर्नु हो अनि हो, राज्यका अन्य अङ्ग या बहुलवादी समाजका हरेक पक्षलाई आफ्ना नजर घुमाउने यो क्षेत्र स्वयंमा कर्ति सक्षम छ, कर्ति बहुलवादी छ, कर्ति प्रजातान्त्रिक छ—सहभागी र विषयवस्तुको विविधताका आधारमा—भनेर खोतल्नु। मिडियाबारे गरिने यस्ता अध्ययन, अनुसन्धान र टीका-टिप्पणीले यस क्षेत्रलाई अरु गुणस्तरीय, प्रभावी र उत्तरदायी बनाउन सघाउने छ भन्ने हामीले ठानेका छौं।

नेपाली मिडिया क्षेत्रबारे चासो राखे हामी मात्रै होइनौं नेपाली मिडिया र तिनका उत्पादनबारे दिनदिनै विभिन्न खाले टीका-टिप्पणी, प्रतिक्रिया व्यक्त गरिन्छन्—गोष्ठी, अन्तर्किर्या, सेमिनार, छलफलका माध्यमबाट। पत्रपत्रिकाहरूमा नेपाली मिडियाका विविध पक्षहरूबारे समाचार, विचार लेख, सम्पादकीय र खोजमूलक लेख बरोबर छापिएका हुन्छन् भने त्यस्ता सामग्री रेडियो र टेलिभिजनबाट पनि प्रसारित हुन्छन्। मिडियासँग सम्बन्धित विभिन्न सङ्ग-संस्थाहरूले विशेष उत्सवहरूमा स्मारिका र विशेषाङ्क प्रकाशन गर्दछन् जसमा मिडियाबारे थरीथरीका विवरण र विश्लेषण समेटिएका हुन्छन्। त्यस्तै, पत्रकारितासम्बन्धी औपचारिक पढाइ र तालिमका अवसरहरू वृद्धि हुईदैछन् भने अनुसन्धानका क्रमहरू पनि बढिरहेका छन्।

पछिल्ला वर्षहरूमा देशभित्रबाट नेपाली मिडियाबारे निकालिएका पुस्तकहरूको सङ्ख्या निकै बढ्दो छ। सन् २००१ र २००२ मा मात्रै नेपाली मिडियाबारे प्रकाशित पुस्तकहरूको सङ्ख्या चार दर्जनभन्दा बढी पुछ्छा तीमध्ये केही पुस्तक

२ नेपाली मिडिया सन्दर्भ ग्रन्थ

अनुसन्धानमूलक पनि छन्। अन्यत्र जस्तै हामीकहाँ ‘मिडिया स्टडिज’ भनेर छुट्टै विधाको रूपमा अध्ययन अनुसन्धान नभए पनि मिडियाका विविध पक्षलाई लिएर अध्ययनहरू भएको देखिन्छ। कतिपय त्यस्ता अध्ययन र अनुसन्धानहरू पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित छन् भने कतिपय प्रतिवेदनकै रूपमा सीमित छन्।

मिडियाको कुनै पक्षलाई प्रक्रियाबद्ध हिसाबले अनुसन्धानको विषयवस्तु बनाउने हो भने सोबारे अरूले पहिले गरेका खोज, अनुसन्धान, लेख, आदि सामग्रीको अध्ययन वाच्छनीय हुन्छ। लेख वा कार्यपत्र तयार गर्न पनि यस्ता सामग्रीहरूको अध्ययन उपयुक्त हुन्छ। तर आवश्यक सामग्रीको जोहो गर्नु निकै कठिन छ। त्यस्ता सामग्री कसले, कहिले र कहाँ लेख्यो भनेर खोजु साहै गाहो काम हो। कुन कुन पत्रिका र पुस्तकमा खोज्ने, कहिलेसम्मको खोज्ने भन्ने पनि कठिन निर्णय हो। र, अझ कठिन छ सबै पत्रिका, पुस्तकको सङ्ग्रह एकै ठाउँमा पाउना गोष्ठीहरूमा प्रस्तुत गरिने कतिपय कार्यपत्रहरू पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित गरिए पनि थुप्रै अरू कहीं प्रकाशित हुन्नन्। त्यस्तै, मिडियाका विभिन्न पक्षबारे गरिने अनुसन्धानमध्ये कतिपय अप्रकाशित रूपमा सीमित व्यक्तिहरूको पहुँचमा थन्किएर रहेका हुन्छन्।

हामीले यसअधि गरेका हरेक अनुसन्धानको क्रममा सम्बन्धित विषयबाटे प्रकाशित र अप्रकाशित सामग्रीहरू जुटाउन प्रयास गरेका थियौं जसका लागि धेरै समय एवं श्रम खर्चनु परेको अनुभव सँगालेका छौं। यस्तै समस्या मिडिया अनुसन्धानमा लागेका अन्य व्यक्ति, संस्थालाई पनि परेको हुनुपछि हामीले गरेका अनुसन्धानलाई अगाडि बढाउन चाहनेले हामीले भैं शून्यबाट शुरु गर्नु नपरोस् भनेर अनुसन्धानका क्रममा सङ्गलित ती विषयसम्बन्धी सामग्रीहरूको छुट्टै सन्दर्भ सूची हास्त्रा अधिल्ला पुस्तकहरूमा दिइएका छन्। उदाहरणका लागि क्षेत्रीय मिडियाबारे अनुसन्धान गर्न चाहनेले सो विषयमा अरूले कहाँ, कहिले र के लेखे भन्ने जानकारी क्षेत्रीय मिडिया: विगत र वर्तमानबाट सजिलै पाउन सक्छ। त्यस्तै, मिडियाका विषयवस्तुहरूको विश्लेषणबाटे अनुसन्धान गर्न चाहनेले मिडियाको अन्तर्वस्तु: विविध विश्लेषणबाट त्यस्ता सामग्रीहरूबारे जानकारी पाउँछ (हुमागाई २०५८; हुमागाई २०५९; अन्य उदाहरणको लागि हेर्नुहोस् – नाम उल्लेख नभएको २०५८; वन्त र पराजुली २०५९)। सन्दर्भ सामग्रीको सूची तयार पार्ने यी स-साना प्रयासले हामीलाई नेपाली मिडियाबारे सन्दर्भ सामग्रीको ठूलै सङ्ग्रह बनाउन हुटहुटी लगायो ताकि मिडियाका विभिन्न पक्षमा थप अध्ययन, अनुसन्धान गर्न चाहनेले यत्रतत्र छारिएर रहेका प्रकाशित, अप्रकाशित सामग्रीको जानकारी एउटै सङ्ग्रहमा पाउन सक्नु।

पुस्तकमा के छ, के छैन?

यो सङ्ग्रहमा मिडिया-जसअन्तर्गत छापा, रेडियो र टेलिभिजनलाई मात्र समावेश गरिएको छ-बारे लेखिएका सामग्रीहरू छन्। यसका अधिकांश सामग्री

नेपाली तथा अङ्ग्रेजी भाषाका छन् र ती प्रायः काठमाडौंवाट उत्पादित भएका हुन्। नेपाल भाषाका मिडियासम्बन्धी पुस्तक र शोधपत्रहरूका जानकारी सङ्गलित भए पनि अन्य भाषाका सामग्री सङ्ग्रहमा परेका छैनन्। सकेसम्म धेरै सामग्री सङ्गलन गर्ने लक्ष्य राखिएको भए पनि सीमित समय र स्रोतले गर्दा खोजीको सीमा निर्धारण गर्नु जरुरी थियो। तसर्थ, २०४७ सालदेखि यता काठमाडौंवाट प्रकाशित हुने दैनिक, साप्ताहिक, पार्क्षिक, मासिक, ड्रैमासिक पत्रपत्रिका/स्यागेजिनहरू हेरिएको छ। यसै अवधिमा पत्रकारिता क्षेत्रको उल्लेख्य विस्तार भएकाले पनि यो अवधि रोजेजिएको हो। सामग्री खोजीको क्रममा लामो समय टिकेका र बजारमा बढी चल्ने मानिएका पत्रपत्रिका/स्यागेजिनलाई प्राथमिकता साथ हेरिएको छ। २०४७ सालअघिका पत्रपत्रिकाहरूको अध्ययन गर्न नसकिएकाले त्यसअगाडि छापिएका सामग्री छुटेका छन्। यद्यपि, छनोटमा परेका पत्रिका र निर्धारण गरिएको कालक्रमभन्दा बाहिर पर्ने पत्रपत्रिकाका केही सामग्री पनि यहाँ समावेश छन्। हेरिएका पत्रपत्रिकाहरूको पूरा विवरण यस लेखको परिशिष्टमा दिइएको छ।

हाम्रा अधिल्ला अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धान टोलीका सदस्यहरूले अधिराज्यका विभिन्न शहरहरूमा बसेर काम गरेका थिए। त्यस सिलसिलामा ती स्थानमा मिडियावारे फेला परेका केही सामग्रीले यस पुस्तकमा प्रविष्ट पाएका छन्। तर, प्रक्रियावद्व हिसाबले अनुसन्धान गरेर राखिएका भने होइनन् ती। त्यसबाहेक, पुस्तक तथा स्मारिकामा परेका लेख, गोष्ठी तथा छलफलमा प्रस्तुत कार्यपत्र, विभिन्न अनुसन्धानका प्रतिवेदन, विश्वविद्यालयमा शैक्षिक उपाधी-स्नातक, स्नातकोत्तर, विद्यावारिधि, आदि-का लागि गरिएका अनुसन्धान र शोधपत्र इत्यादिको विवरण पनि सङ्ग्रहमा छ। पुस्तक, प्रतिवेदन, शोधपत्र, आदिलाई समय-सीमामा नवाँधी भेटेसम्म सबैलाई समावेश गरिएको छ। मिडियावारे नियमित रूपमा निस्कने मासिक, ड्रैमासिक, त्रैमासिक र वार्षिक प्रकाशनका सामग्रीहरू पनि यहाँ समाहित छन्।

पत्रपत्रिका/स्यागेजिनको सन्दर्भमा विचार लेख र खोजमूलक लेखमा नै हाम्रो ध्यान केन्द्रित भएको छ। यद्यपि, हामीलाई महत्वपूर्ण र सान्दर्भिक लागेका केही सम्पादकीय र समाचार यहाँ परेका छन्। थोरै अन्तर्वार्ता पनि छन्। गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र या फिचर सेवाका करिपय लेखले थुप्रै अखबारमा स्थान पाएका छन्। धेरै अखबारमा छापिएका त्यस्ता सामग्रीहरूलाई बढीमा दुईवटा मात्र प्रविष्ट दिइएको छ, ताकि ती सामग्रीको खोजी गर्न सहज होओस्। मिडियाका विभिन्न पक्ष, विधा र सवालहरूलाई लिएर समय समयमा सम्पन्न भएका गोष्ठी, छलफल, सेमिनार आदि कार्यक्रममा प्रस्तुत कार्यपत्रहरू मार्टिन चौतारीले सङ्गलन गर्ने प्रयास गरेको थियो। सो प्रयासबाट उपलब्ध भएका थोरै कार्यपत्रहरूको विवरण यो पुस्तकमा समावेश गरिएको छ।

यस सङ्ग्रहमा समाविष्ट अधिकांश सामग्रीको जानकारी हाम्रो समूहका सदस्यद्वारा सम्बन्धित स्रोत-पत्रपत्रिका/स्यागेजिन, पुस्तक, स्मारिका, इत्यादि-

४ नेपाली मिडिया सन्दर्भ ग्रन्थ

बाट नै सङ्कलन गरिएको हो। यद्यपि, विभिन्न पुस्तक, लेखको अन्तमा दिइएका सन्दर्भ ग्रन्थ सूचीबाट पनि हामीले केही प्रविष्टि लिएका छौं जसको वास्तविक स्वरूप हामीले देखेका छैनौं। खोजकै क्रममा नेपाली मिडियाबारे सानो सन्दर्भ ग्रन्थ यसअधि नै प्रकाशित भएको पत्ता लाग्यो। नरेन्द्रराज पाण्डेले तयार गर्नु भएको र ऐशियन मास कम्प्यूनिकेसन रिसर्च एण्ड इन्फर्मेसन सेन्टरले सन् १९७७ मा प्रकाशित गरेको सौ सङ्ग्रह—मास कम्प्यूनिकेसन इन नेपाल: एन एनोटेटेड विब्लिओग्राफी—मा परेका सामग्रीहरूमध्ये केही अझै सान्दर्भिक छन्। तिनलाई पनि हामीले यस सङ्ग्रहमा उतारेका छौं।

यो सङ्ग्रहमा छाडिएको ठूलो क्षेत्र हो चलचित्रसम्बन्धी सामग्री। चलचित्र समीक्षा, शूटिङ रिपोर्ट, नायक नायिकाका अन्तर्वार्ता हरेकजसो पत्रपत्रिका/म्यारेजिनमा पाइन्छन्। चलचित्र क्षेत्रलाई नै मुख्य केन्द्र बनाएर निस्कने म्यारेजिनहरू पनि प्रशस्त छन्। तसर्थ नेपाली चलचित्रसम्बन्धी सामग्रीहरू अत्यधिक छन्। ती मात्रै समावेश गरेर सन्दर्भ सूची बनाए पनि एउटा ठूलो पुस्तक बन्न सक्छ। त्यो विशाल क्षेत्रमा हामीले छुटै थप खोज गरेनौं यद्यपि रङ्ग पत्रकारिता भनेर किटान गरी त्यसबाटे चर्चा गरिएका केही सामग्री भने यस सङ्कलनमा परेका छन्। त्यसबाहेक, नेपालको राजनीतिक सीमावाहिर हुने गरेको नेपाली पत्रकारितालाई पनि यहाँ समेटन सकिएको छैन।

मिडियाबारेर का सामग्रीहरू जुटाउनु पटकै सजिलो थिएना पुराना अखबारहरू त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय पुस्तकालय र नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालयमा हेरिएको हो। तर, कतिपय पत्रिकाका केही अङ्गहरू दुवै पुस्तकालयमा उपलब्ध थिएनन्। त्यहाँ नभेटिएका केही अङ्गहरू सम्बन्धित प्रकाशन गृहमा जाँदा पनि भेटन सकिएन। विद्यावारिधि एवं स्नातकोत्तर तहका शोधपत्रहरू त्रि. वि. पुस्तकालयमा र स्नातक तहका शोधपत्रहरू काठमाडौंका केही क्याम्पसका पुस्तकालयहरूमा खोजिएको थियो। पोखरा विश्वविद्यालय अन्तर्गतका क्याम्पसका विद्यार्थीहरूले बुझाएका शोधपत्रहरू उक्त विश्वविद्यालयको पुस्तकालयमार्फत् खोजिएको थियो। पुस्तकालयमा नबुझाइएका शोधपत्रलाई हामीले समावेश गर्न सकेका छैनौं। त्यस्तै, गोष्ठीहरूमा प्रस्तुत कार्यपत्रहरू पनि थेरै मात्रै उपलब्ध हुन सक्छ। कतिपय अप्रकाशित अनुसन्धान प्रतिवेदनहरूमा हाम्रो पहुँच नपुगेको हुनसक्छ। केही व्यक्ति र संस्थाले त्यस्ता प्रतिवेदन गोप्य राख्ने गरेको हाम्रो अनुभव छ। यी यावत कारणले गर्दा यस सङ्ग्रहमा प्रशस्तै सामग्री छुटेका हुन सक्छन्। केही त हाम्रै असावधानीवश पनि छुटेका होलान्। छुट सामग्रीहरूबाटे जानकारी उपलब्ध गराइदिनु भएमा हामी आभारी हुनेछौं र तिनलाई आगामी संस्करणहरूमा समावेश गर्नेछौं।

पुस्तक कसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ?

सङ्कलित सम्पूर्ण सामग्रीहरूलाई पुस्तक; स्मारिका; छापा; विद्युतीय सञ्चार-माध्यम; पत्रकार र पत्रकारका सङ्घसंस्था; सरकारी सञ्चार संयन्त्र; शिक्षण/

प्रशिक्षण; व्यावसायिकता/आचारसंहिता; लगानी/व्यवस्थापन; मिडिया र बजार; नीति नियम र ऐन; मिडिया, प्रजातन्त्र र प्रेस स्वतन्त्रता; मिडिया र राजनीति; मिडिया र अदालत; जाति/वर्गविशेष र मिडिया; क्षेत्रीय मिडिया; ग्रामीण/सामुदायिक सञ्चार; विकास पत्रकारिता; वातावरण पत्रकारिता; स्वास्थ्य र सञ्चार; आर्थिक पत्रकारिता; खेलकुद पत्रकारिता; अपराध पत्रकारिता; विज्ञान पत्रकारिता; रङ्ग पत्रकारिता; साहित्यिक पत्रकारिता; पत्रकारितामा भाषा; फोटो पत्रकारिता; कार्टून; विविध र मिडियासम्बन्धी नियमित प्रकाशनहरू गरी ३१ शीर्षकमा वर्गीकरण गरिएको छ। यी शीर्षकलाई आवश्यकता अनुसार विभिन्न उपशीर्षकमा पनि विभाजन गरिएको छ।^१ यिनमा पहिले नेपाली र लगतै अड्योजी भाषाका सामग्री छन्। सझेख्या थोरै भएकाले नेपाल भाषाका सामग्रीलाई नेपाली खण्डभित्रै राखिएको छ।

प्राप्त सामग्रीलाई सरासर सूचीकृत गर्नुभन्दा तिनलाई विषयगत वर्गीकरण गर्नु उपयुक्त ठानिएकोले यस्तो विभाजन गरिएको हो। तर यो विभाजन नै पूर्ण छ भन्ने हामीले ठानेका छैनौ। धेरै सामग्रीहरूले एकभन्दा बढी विषयलाई समेटेका हुँदा वर्गीकरण गर्दा सबभन्दा धेरै चर्चा जुन विषयमाथि भएको छ त्यही विषयअन्तर्गत सो सामग्री राख्ने प्रयास भएको छ। त्यसैले यो विभाजन प्रारम्भिक चरणको सरलीकरण मात्र हो र कुनै विषयबारे गहन अध्ययनार्थ सामग्री खोज्दा प्रयोगकर्ताले मिल्दाजुल्दा अन्य वर्गमा पनि हेर्नुपर्ने हुन्द्या उदाहरणका लागि विज्ञापनमा महिला छाविबारे लेखिएका सामग्रीलाई लिन सकिन्द्य। यस्ता लेख हामीले ‘महिला’ उपशीर्षकअन्तर्गत राखेका छौं। तर विज्ञापनबारे खोजी गर्नेका लागि यी सामग्री पनि महत्वपूर्ण छन्। त्यस्तै, विज्ञापन नीतिसम्बन्धी सामग्री ‘नीति, नियम र ऐन’ शीर्षकमा खोज्नुपर्ने हुन्द्य।

क्षेत्रीय मिडियासम्बन्धी सामग्रीहरू ‘ग्रामीण/सामुदायिक सञ्चार’अन्तर्गत पनि छन्। क्षेत्रीयस्तरमा खुलेका एफएम रेडियोबारेका सामग्री ‘विद्युतीय सञ्चार’ अन्तर्गत ‘एफएम रेडियो’ उपशीर्षकमा छन्। भने सामुदायिक रेडियोसम्बन्धी सामग्री ‘सामुदायिक रेडियो’ उपशीर्षकमा छन्। क्षेत्रीय पृष्ठभूमिमा लेखिएका साहित्यिक पत्रकारिता, रङ्ग पत्रकारिता जस्ता विधागत सामग्री पनि ‘क्षेत्रीय मिडिया’ अन्तर्गत नराखी सम्बन्धित विधाका शीर्षक अन्तर्गत नै राखिएका छन्। जस्तै, पोखरामा रङ्ग पत्रकारिताको स्थिति र भाषाको साहित्यिक पत्रकारिताका सामग्री क्रमशः ‘रङ्ग पत्रकारिता’ र ‘साहित्यिक पत्रकारिता’ शीर्षकमा राखिएका छन्। भने चितवनका महिला पत्रकारबारेको सामग्री ‘जाति/वर्गविशेष’ शीर्षकभित्रको ‘महिला’ उपशीर्षकमा पाइन्द्य। तसर्थ, क्षेत्रीय

¹ पुस्तक परिमार्जनको पछिल्लो चरणमा फेला परेका सामग्रीलाई ‘विविध’ शीर्षकअन्तर्गत ‘छुटेका र थप सामग्री’ उपशीर्षकमा राखिएको छ। मलखण्डमा हरेक सामग्रीको प्रविष्टि सझेख्या निर्धारण भइसकेकाले पछि फेला परेका यी सामग्रीलाई विषयअनुसारको वर्गीकरणमा समावेश गर्न सकिएन।

६ नेपाली मिडिया सन्दर्भ ग्रन्थ

मिडियासम्बन्धी सामग्रीका लागि ‘क्षेत्रीय मिडिया’ वाहेक माथि चर्चा गरिएका अन्य शीर्षकअन्तर्गतका प्रविष्टिहरू पनि हेर्न जसुरी हुन्छ। त्यसैगरी गोरखापत्र संस्थानका प्रकाशनहरूबारेका जानकारी ‘छापा’ शीर्षकमा समेटिएका छन् भने संस्थानकै विषयमा लेखिएका सामग्री ‘सरकारी सञ्चार संयन्त्र’ शीर्षकमा परेका छन्।

सम्पूर्ण सामग्रीहरू शीर्षकको वर्णनुक्तमअनुसार समाविष्ट छन्। तर प्रयोगकर्तालाई सजिलो होस् भन्ने ध्येयले लेखकको नामअनुसारको अनुक्रमणिका (इन्डेक्स) पनि बनाइएको छँ^२ लेखक/सम्पादकको थर र नाम थाहा भएको अवस्थामा सम्बन्धित सामग्रीको जानकारी यसबाट पाउन सकिन्छ। उदाहरणका लागि मिडियासम्बन्धी शिव रेरमीका लेख तथा पुस्तक खोज्न अनुक्रमणिकामा ‘रेरमी, शिव’मा जानुपर्छ र त्यहाँ दिइएको प्रविष्टि-सङ्ख्याको मद्दतले पुस्तकको मूलभागमा हेर्नुपर्छ। नेपाली र अड्डग्रेजी सामग्रीहरूका लागि लेखक-अनुक्रमणिकापनि बेगलाबेगलै छन्। तसर्थ सामग्रीमा प्रयुक्त भाषाको आधारमा लेखक-अनुक्रमणिकाको प्रयोग गर्नुपर्छ।

अन्तमा

नेपाली मिडियासम्बन्धी प्रकाशित तथा अप्रकाशित सामग्रीहरूको सूची-भण्डारका रूपमा यो सङ्ग्रह तयार भएको छ। मिडिया उत्पादनमा संलग्न र मिडिया अनुसन्धानको क्षेत्रमा लाग्नेहरूका साथै नेपालसम्बन्धी अध्ययन र अनुसन्धान गर्नेका लागि यो पुस्तक उपयोगी हुनेछ भन्ने हामीले विश्वास लिएका छौं। यो सङ्ग्रहले नयाँ अनुसन्धानलाई केही हदसम्म सहज तुल्याउने; त्यसको स्तर अधिवृद्धि गर्न मद्दत पुऱ्याउने; तथा भविष्यमा गर्नसकिने अनुसन्धानका क्षेत्र पहिल्याउन सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने हामीलाई लागेको छँ^३।

सन्दर्भ सामग्री

नाम उल्लेख नभएको। २०५८ सन्दर्भ सामग्री। नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति। प्रत्यूष वन्त र शेखर पराजुली, सं., पृ.१४७-१५०। काठमाडौँ: एकता बुक्स।
वन्त, प्रत्यूष र रमेश पराजुली। २०५९। एफएम रेडियोसम्बन्धी विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीहरू। स्थानीय रेडियो: सम्भावना र उपयोगिता। प्रत्यूष वन्त र रघु मैनाली, सं., पृ.१४९-१५६। काठमाडौँ: नेपाल प्रेस इन्स्टिच्यूट र मार्टिन चौतारी।

^२ सङ्ग्रहमा सङ्गलित अन्तर्वार्ताका सन्दर्भमा अन्तर्वार्ता दिने व्यक्तिलाई लेखकको रूपमा लिइएको छ। एकभन्दा बढी लेखक वा सम्पादक भएको खण्डमा ती सबैको नाम अनुक्रमणिकामा राखिएको छ।

^३ यस परिचयको मस्यौदा परिमार्जन गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने प्रत्यूष वन्त, रमेश पराजुली, कृष्ण अधिकारी, कोमल भट्ट, देवराज हुमागाई र भास्कर गौतमलाई धन्यवाद।

हुमागाई, देवराजा। २०५८। सन्दर्भ सामग्री क्षेत्रीय मिडिया: विगत र वर्तमान। प्रत्यूष वन्त, स., पृ. ३१२-३१९। काठमाडौँ: मार्टिन चौतारी/सामाजिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र।
 हुमागाई, देवराजा। २०५९। विषयवस्तु विश्लेषण सन्दर्भ सामग्री। मिडियाको अन्तर्वस्तु विविध विश्लेषण। प्रत्यूष वन्त, रमेश पराजुली र रमा पराजुली, स., पृ. २४७-२५६। काठमाडौँ: मार्टिन चौतारी/सामाजिक विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र।

परिशिष्ट

दैनिक पत्रपत्रिकाको नाम र आवधि

दैनिक (Dailies)

अन्तर्राष्ट्रीय पोष्ट	२०५९ वैशाख १ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
कान्तिपुर	२०४९ फागुन ७ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
गोरखापत्र	२०४७ वैशाख १ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
नयाँ सडक	२०५७ साउन १ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
नेपाल समाचारपत्र ^४	२०५३ साउन १ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
राजधानी	२०५८ जेठ २२ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
श्री सगरमाथा	२०५३ वैशाख १ देखि	२०५४ वैशाख मसान्तसम्म
स्पेसटाइम	२०५७ कात्तिक १० देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
हिमालय टाइम्स	२०५५ वैशाख १ देखि	२०५९ पुस मसान्तसम्म
Space Time Today	29 May 2001	To 15 January 2003
The Kathmandu Post	19 February 1993	To 15 January 2003
The Himalayan Times	23 November 2001	To 15 January 2003
The Rising Nepal	15 April 1991	To 15 January 2003

साप्ताहिक (Weeklies)

असनबजार	२०५६ भदौदेखि	२०५९ पुससम्म
खबरकागाज	२०५५ पुसदेखि	२०५९ पुससम्म
खुलामञ्च	२०५५ पुसदेखि	२०५८ असोजसम्म
खोजतलास	२०५७ साउनदेखि	२०५९ पुससम्म
गतिविधि	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म

^४ २०५६ साल असोज १ देखि आजको समाचारपत्रको नाम परिवर्तन भई नेपाल समाचारपत्र भएको हो।

८ नेपाली मिडिया सन्दर्भ ग्रन्थ

गोरखा एक्सप्रेस	२०५७ भद्रोदेखि	२०५९ पुससम्म
घटनाचक्र	२०५६ मझसिरदेखि	२०५९ असोजसम्म
घटना र विचार	२०५२ भद्रोदेखि	२०५९ पुससम्म
छलफल	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
जनआस्था	२०५२ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
जनआत्मान	२०५५ असारदेखि	२०५८ भद्रोसम्म
जनएकता	२०५२ माघदेखि	२०५९ पुससम्म
जनता	२०५५ पुसदेखि	२०५६ मझसिरसम्म
जनधारणा	२०५३ कात्तिकदेखि	२०५९ पुस सम्म
जनप्रहार	२०५९ भद्रोदेखि	२०५९ पुससम्म
जनभावना	२०५५ साउनदेखि	२०५९ पुससम्म
जनादेश	२०४८ जेठदेखि	२०५८ कात्तिकसम्म
ज्वाला	२०५५ साउनदेखि	२०५९ पुससम्म
तरुण	२०५५ माघदेखि	२०५९ पुससम्म
देशान्तर	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
दृष्टि	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
नव आवाज	२०५४ पुस देखि	२०५६ असोजसम्म
नव युगावाणी	२०५७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
निष्पक्ष	२०५७ जेठदेखि	२०५९ पुससम्म
नेपाल जागरण	२०५३ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
नेपालवाणी	२०५६ साउनदेखि	२०५७ कात्तिकसम्म
नेपालीपत्र	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
पुनर्जागरण	२०४८ पुसदेखि	२०५९ पुससम्म
प्रकाश	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
प्रस्फुटन	२०५७ पुसदेखि	२०५९ भद्रोसम्म
बुधवार	२०५२ मझसिरदेखि	२०५९ पुससम्म
भूगोल	२०५७ मझसिरदेखि	२०५९ पुससम्म
युगसम्बाद	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
राविवार	२०५६ मझसिरदेखि	२०५७ असोजसम्म
राष्ट्रवाणी	२०५७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
राष्ट्रिय संगरमाथा	२०५७ साउनदेखि	२०५९ पुससम्म
राष्ट्रिय समता ^५	२०५५ कात्तिकदेखि	२०५९ पुससम्म
रूपरेखा	२०५६ असोजदेखि	२०५९ पुससम्म
वातावरण पत्रिका	२०५८ असोजदेखि	२०५९ जेठसम्म
विमर्श	२०४७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
श्री सूर्योदय	२०५४ चैतदेखि	२०५८ असारसम्म

^५ २०५९ असोजदेखि नयाँ मोर्चाको नाम परिवर्तन भई राष्ट्रिय समता भएको हो।

सत्याग्रह	२०५६ भद्रदेखि	२०५९ पुससम्म
समकालीन	२०५१ वैशाखदेखि	२०५७ असोजसम्म
सहारा	२०५७ मङ्गसिरदेखि	२०५८ मङ्गसिरसम्म
साँघु	२०५५ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
साप्ताहिक	२०५५ पुसदेखि	२०५९ पुससम्म
सारथी	२०५५ मङ्गसिरदेखि	२०५६ साउनसम्म
सीमाङ्गन	२०५७ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
सौर्य	२०५५ पुसदेखि	२०५९ वैशाखसम्म
हाँक	२०५५ वैशाखदेखि	२०५९ पुससम्म
हिन्दू	२०५५ माघदेखि	२०५९ पुससम्म
Nepali Times	19 July 2000	To 15 January 2003

रयाणेजिनएर्स (Magazines)

- अग्नीपथ २(५-४८), ३(६-१५)
 अप्सरा (मनोरम) १(१-१२), २(१-१०), ३(१-७)
 असल शासन १(२), ३(३-६), ४(१-६), ५(१-३)
 अस्मिता पूर्णाङ्ग १-६५
 एकाइसौ शताब्दी पूर्णाङ्ग १-६४
 एभरेस्ट मिरर १(१-२), २(१-५), ३(१-७), ४(१-९), ५(१-८), ६(१-५)
 कर्णाली आवाज १(१-८), २(१-३), ३(१)
 काठमाडौं टुडे १(१-१४), २(१-११), ३(१-५)
 कानून पूर्णाङ्ग १-२६
 कान्तिपुर टुडे १(१-३), २(१-९), ३(१)
 कामना पूर्णाङ्ग ४४-१७१
 खुला बजार १(१-१४), २(१-१२), ३(१-१३), ४(१-११), ५(५-६)
 गाउँले देउराली पूर्णाङ्ग १-३४०
 गीताञ्जली पूर्णाङ्ग ४, ८, ८०, ३५-३८
 गोरखा सैनिक आवाज १(१-३), २(१), ४(७), ५(१), ६(५-८), ७(९-१२), ८(१-१२), ९(१-१२), १०(१-१२), ११(१-९)
 छार-महेन्द्रो पूर्णाङ्ग १-२७
 जनउत्थान पूर्णाङ्ग १-२३
 जनजाति आवाज पूर्णाङ्ग ३-१०
 जनजाति मञ्च (नयाँ) १(१), २(१-५), ३(२-४), ४(१), पूर्णाङ्ग १७-२६

^६ म्यागेजिनमा पूर्णाङ्ग उल्लेख भएको खण्डमा पूर्णाङ्ग नै राखिएको छ। वर्ष र अङ्ग दिएको खण्डमा पहिला वर्ष र कोष्ठकभित्र अङ्ग राखिएको छ। जस्तै, ७(१-३) ले वर्ष ७ अङ्ग १ देखि ३ भन्ने जनाउँछ।

१० नेपाली मिडिया सन्दर्भ ग्रन्थ

- जनजाति मञ्च (पुरानो) १(१-२), २(३-४), ३(५),
जिजीविषा १(१), ३(३-४), ५(१०)
तामाङ टाइम्स पूर्णाङ्क २-१३
तेश्रो सहस्राब्दी १(१-१०), २(१-६)
द डेप्टिनेशन पूर्णाङ्क १-५
द हिमाल टुडे १(१-४), २(१-३)
दिशावोध १(२-४), २(१), ३(२-१०), ४(१-७)
नवयुग २(५), ४(८), ६(१-३), ७(१), ८(१), ९(१-२), १०(३-१२), ११(१-२२),
१२(४-१२), १३(२)
नवयुवा पूर्णाङ्क १-५
नागरिक १(१-४), २(१-४), ३(१-३)
नेपाल १(२-४), २, १(१-२), ३(१-४), ४(२-४), ५(१), ७(१-३), ८(२-४), ९(१-३),
११(४), १२(४-५), १३(१-५), १४(२-३), १५(१), २१(२), २३(१), २७(१),
२८(३-६), पूर्णाङ्क १२२-१४४
नेपाल पाक्षिक १(१-२३), २(१-२३), ३(१-११)
नेपाल पोष्ट ओभरसिज पूर्णाङ्क २८-४२
नौलो विहानी १(१-४), २(१,४-६), ३(२-४), ४(१-६)
न्यायदूत पूर्णाङ्क १०५-१३२
पब्लिक भ्वाइस १(२-५), २(१-६), ३(१)
पौरख १६(१-१०), १७(१-२)
प्रस्फुटन १(४), २(१-९), ३(१-३), ४(१-४)
प्राची पूर्णाङ्क ३-५, १०, १३-२३, २७-४४
भक्तपुर पूर्णाङ्क ९५-१८५
मधुपर्क पूर्णाङ्क २५२-४०४
मसाल पूर्णाङ्क २३-६४
मूल्याङ्कन पूर्णाङ्क २-१०४
युनेस्को बुलेटिन १(१), २(३), ४(२), ५(१-२), ६(१-४), ७(१-४), ८(१-४), ९(१-३),
१०(१-२), ११(४), १२(१-४), १३(१-३), १५(३)
युवामञ्च २(१)-१५(७)
रङ्गमञ्च २(१), ३(४-२०), ४(३-१९), ५(१४), ६(९-१०), ८(७), ९(७-१३), ११(१-९),
१२(१-२)
रमभक्त ५(१-३), पूर्णाङ्क १५-२२
राजदूत १(१), २(१-८)
राष्ट्रिय जनमञ्च १(१-७), २(१-७), ३(१-२)
रोधी पूर्णाङ्क १-१२
लाफा पूर्णाङ्क १-२१
विकास पूर्णाङ्क १-२२
विमोचन ११(१)-२१(१०)
विश्वदीप १७(१)-१९(४३)

- सगरमाथा टाइम्स १(३-७), २(१-४)
सर्वोत्तम पूर्णाङ्ग १-६०
सर्वोत्तम नारी १(१-४)
साथी १२(१-५), १३(१-९), १४(१,२) पूर्णाङ्ग ३५-३७
साधना पूर्णाङ्ग १-१०८
साल्पा १(२-१२), २(१-६), ४(१), ५(१-५), ७(१), ८(१-७), ९(३-७)
सूर्य पूर्णाङ्ग २-२१
स्वतन्त्र विश्व ३(१), ५(२), ६(१)-१०(१२), ११(१-३), १२(५), १६(१-२), १७(१-३),
१८(१-४)
हाका-हाकी १(१-४), २(१-६), ३(१-६), ४(१-१०), ५(१-३)
हिमशिखर पूर्णाङ्ग २-१५
हिमाल १-४, ५(१)-७(५), ८(१-५), ९(१-२५), १०(१-२५), ११(१-२४), १२(१-१८)
Across 1(1)-6(2)
Business Age 1(3), 2(1-11), 3(2-12), 4(1-11), 5(1-3)
CNAS Forum No.1-10
Contributions to Nepalese Studies 1(1)-29(1)
Face to Face 5-20
Himal South Asian 0(0)-15(11)
New Business Age 1(3-11), 2(1-12)
Ramjham 2-17
Studies in Nepali History and Society 1(1)-7(1)
Spotlight 15(1)-22(26)
Wave 3-20, 52-85